

Ida Zubácka

Wpływ działalności oświatowo-wychowawczej Ludovíta Štúra i jego naśladowców na kształtowanie się słowackiej świadomości narodowej w XIX wieku

Wśród narodowości zamieszkujących tereny królestwa węgierskiego Słowacy – z powodu braku tradycji państwowej – najsilniej dotknięci zostali madziaryzacją. Rozpoczęła się ona od uchwały sejmu stavovskiego z lat 1790–1791, nakazującej używania języka węgierskiego w życiu publicznym. Z czasem tendencje te uległy nasileniu, przybierając od lat trzydziestych XIX wieku skrajne formy, a osiągnęły apogeum na przełomie XIX/XX wieku. Wywoływało to sprzeciw i nieufność wśród opozycyjnie nastawionej części szlachty węgierskiej, co skwapliwie wykorzystywała administracja cesarska w Wiedniu. Początki formowania się nowożytnego narodu słowackiego datują się na lata trzydzieste i czterdzieście XIX wieku i odbywały się w wyjątkowo trudnych warunkach. Szlachta słowacka, reprezentująca niekiedy prowęgarskie stanowisko, odnosiła się do rozwoju ruchu narodowego z rezerwą, a niekiedy wręcz wrogo. Jej postawę tak scharakteryzował Benjamin Cernák:

Než při tom byla jim na pomoci i slovenská šlechta, která ospanlivá a k národnosti slovenské z největší částky vždy lhostejná a na maďarskou stranu toumyšlenkou panující, že Uhorsko jen když maďarské bude, šťastné bude, převábiti se snadno dala¹.

Burżuazja w miastach słowackich była w większości pochodzenia niemieckiego i węgierskiego, a słowackie mieszczaństwo, nieliczne i słabe gospodarczo, żyło na poziomie zbliżonym do średniej szlachty. Zacołanie ludności wiejskiej i jej mała świadomość sprawiły, że walkę o niezależność narodową podjęła inteligencja, która przewodziła rodzącej się burżuazji i organizowała słowacki ruch narodowy.

Aktywność polityczna młodego pokolenia Słowaków rozpoczęła się w 1840 roku, kiedy to władze zezwoliły na jej prowadzenie. Jednakże bezskuteczne akcje składania petycji w latach 1840, 1842 i 1844 ukazały słabość słowackiego ruchu

¹ B.P. Cervenák, *Zrčadlo Slovenska*, Pešť 1844, s. 123.

narodowego. Dlatego L. Štúr i skupieni wokół niego działacze świadomi, że podstawą narodu jest lud, dostrzegli konieczność podźwignięcia go z upadku i włączenia do działalności patriotycznej.

W latach czterdziestych XIX wieku proces kształtowania się narodowości nie-węgierskich wszedł w decydującą fazę. Zalegalizowanie języka słowackiego sprzyjało rozwojowi i demokratyzacji ruchu narodowego. By pozyskać ludność wiejską, należało podnieść poziom jej wykształcenia, co bez znajomości języka i pisma było niemożliwe. Tak więc upowszechnienie języka narodowego odegrało zasadniczą rolę w kształtowaniu się nowoczesnego narodu słowackiego.

Niepowodzenia akcji politycznych, rozbite "centra gravitatis", usunięcie L. Štúra z liceum w Bratysławie oraz nasilenie madziaryzacji (1844) świadczyło, że należy przeciwstawić się naciskowi węgierskiemu. Młode pokolenie uważało, że obrona będzie wtedy skuteczna, gdy jako działacze ruchu narodowego otrzymają masowe poparcie. Należało zatem pozyskać studentów, inteligencję, a przede wszystkim chłopów. Była to jedna z przyczyn, dla której założono dwa stowarzyszenia, których celem była intensywna praca oświatowa i wychowawcza na wsi: Tartina oraz Jedność Młodzieży Słowackiej.

Wraz z powstaniem warunków dla szerszego poparcia ruchu narodowego następowała demokratyzacja jego programu politycznego. Zwolennicy radykalnych zmian skupili się wokół "Słowackiej Gazety Narodowej", a ich stanowisko na forum węgierskiego parlamentu reprezentował L. Štúr. Natomiast pojednawczą postawę zajęło umiarkowane skrzydło, a zasadniczym punktem sporu był stosunek do poddaństwa (całkowite bądź częściowe jego zniesienie).

Kiedy sejm węgierski nie zajął się nagłą sprawą ruchu narodowego, działacze słowaccy podjęli bardziej stanowcze kroki. W Mikulaszu ogłoszono *Żądania narodu słowackiego*, które spotkały się ze zdecydowaną reakcją ze strony władz węgierskich. Formułując program pracy wychowawczej i oświatowej, stawiali sobie za cel zmianę stosunków feudalnych na wsi jak też ukształtowanie niezależnego narodu słowackiego. W działalności oświatowej nawiązywali m.in. do doświadczeń J. Fándlyka, J. Kollára; sięgano także po metody stosowne w krajach europejskich, zmodyfikowane do miejscowych warunków, duży nacisk położono na organizowanie wycieczek, kół śpiewaczych, zabaw oraz przedstawień teatralnych. Pracę oświatowo-wychowawczą starano się rozwijać także wśród mieszczaństwa, studentów i inteligencji.

Często w działalności kulturalnej i oświatowej kierowano się przesłankami ideowymi. Przyczyny biedy na wsi upatrywano przede wszystkim w braku wykształcenia jej mieszkańców. W tym czasie dominowało przekonanie, że: "národná otázka je vo svojej podstate roľníckou otázkou, pretože roľníctvo tvorí hlavnú masu národa"². By skuteczniej pomagać wsi, przeciwstawić się wyzyskowi, niezbędne okazało się wzbogacenie działalności oświatowej o treści polityczne.

Organem prasowym działaczy stała się "Słowacka Gazeta Narodowa", ukazująca się od 1 sierpnia 1845. Jej założycielem był L. Štúr, a w zespole redakcyjnym

² L. Štúr, *Život a dielo 1815–1856. Zborník materiálov z konferencie HUŠAV*, Bratislava 1956, s. 171.

pracowali: Bohuslav Nosák, Peter Kellner-Hostinský, Móríc Jurecký, Ľudovít Dohnány i Janko Štúr. Pismo redagowane było nowoczesne, miało dobre kontakty ze społeczeństwem i było zorientowane w jego problemach. Z początku unikano dyskusji i polemik na tematy polityczne i narodowe z obawy przed ingerencją cenzury. Zaważyło także stanowisko samego założyciela gazety, starającego się unikać wszelkich działań utrudniających integrację młodego jeszcze ruchu narodowego.

“Słowacka Gazeta Narodowa” zachęcała do podnoszenia wykształcenia i stała się na wsi popularyzatorem wiedzy, sposobów racjonalnego prowadzenia gospodarstwa, warsztatu rzemieślniczego oraz ruchu spółdzielczego. Poddawano krytyce przywary społeczeństwa, a Ľ. Štúr wielokrotnie w swoich tekstach zwracał uwagę na konieczność rozwoju kulturowego i narodowego, tak aby stać się użytecznym dla społeczeństwa. Wyraził to następująco:

nestačí vedieť a robiť len to, čo predkovia vedeli a robili, nie je dosť len s nižšími rmezlami a i to bez ďalších známostí sa zaoberať, nie je dosť známostí ku stavu a povolaniu svojmu len po školách si zazbierať a cez celý život len na tom, myslieť si, že s málom spokojný je šťastný, prestávať..., ne je dosť len knihy náboženské a daktore verše alebo básne spisovať a vydávať nie je dosť toť len knihu dajakú kúpiť a dakedy, keď vôľa človeka nadide, v nej sa preberať – o moc viac náš terajší čas žiada, o moc väčšie ako dakedy boli potreby³.

Rozwój oświaty miał być pomocny nie tylko przy prowadzeniu gospodarstwa, lecz także w zwalczaniu przeżytków społecznych, miał też obudzić zainteresowanie problematyką narodową.

Jedną z form realizacji tego celu stawiała praca oświatowa, którą w pierwszej kolejności zamierzano objąć dzieci i młodzież⁴. Jednakże trudna sytuacja materialna słowackiej wsi była jedną z głównych przeszkód, na jaką szturowcy napotykali najczęściej. Bieda i niedostatek kształtowały mentalność i postawy chłopów.

Szkółki niedzielne, biblioteki i kółka czytelnicze

Upowszechnianie oświaty rozpoczęto od tworzenia szkółek niedzielnych na wsiach i w miastach. Miały one ściśle określony program, cel i metody pracy. Kiedy w 1845 roku węgierska Rada Królewska wydała zarządzenie dotyczące zasad organizowania tego typu placówek, kładąc nacisk przede wszystkim na kształcenie zawodowe, “Słowacka Gazeta Narodowa” określiła ten program jako: “nám neďelnje školi sú také ústavi, ktoré národnosť, vzdélanosť a pospolitosť za heslo majú”⁵.

Kształcenie w szkołkach niedzielnych odbywało się dwustopniowo – na początek uczono podstaw czytania, pisania, rachunków i religii. W drugim, wyższym eta-

³ Ľ. Štúr, *Politické state a prejavy*, Bratislava 1954, s. 45–46.

⁴ Zob. Ľ. Bakoš, *Štúr ako vychovateľ a bojovník za slovenskú školu*, Bratislava 1957.

⁵ “Slovenskije národnje novini”, 2, 1846, č. 145 (dalej cyt. SNN).

pie, w języku ojczystym, zapoznawano uczniów z zasadami matematyki, podstawami nauk przyrodniczych, historii z etnografią, prawa, handlu oraz sprawami dotyczącymi gospodarowania. Zajęcia prowadzone były w czasie dogodnym dla słuchaczy. Szkółki odwiedzali w niedzielne popołudnia jesienią, a najczęściej zimą. Zajęcia prowadzili nauczyciele i księża.

Przy każdej szkółce niedzielnej istniała biblioteka, która utrzymywała się z „z prińcsjek (der Betrag) peňažitich samích poslucháčov ňed'elních prednášaní, ktoré prińcski pravda veľmi malje bi bit' museli”⁶. Księgozbiór powiększano poprzez dary oraz zakupy. Organizatorzy liczyli na zainteresowanie i wsparcie szkółek przez ziemianstwo.

Strukturę organizacyjną i program szkółek niedzielnych opracowali czołowi działacze ruchu narodowego. Josef Miroslav Hurban (*Prawa brezovskej szkółki niedzielnej*, 1842) tak określił ich zadania:

Škola táto má teda sľužiť vzdelávaniu tým, ktorí väčšinou si vážia ušľachtilú zábavu v poučení sa záležiacu, než rozkoše. lenivenie a zaháľanie. Prenášanie alebo učenie v nedeľu a sviatky miesto majúce budú ale v tomto sa pohybovať. Bude sa prednášať všetko, čo by mohlo napomôcť známosti roľníke, hospodárske, remesnícke, kupecké; potom sa bude vypravovať z histórie svetskej uhorskej krajiny a aj z histórie národa slovenského; budú sa ďalej prednášať životopisy slávnych mužov, ktorí veľ'ke a slávne skutky na svete vykonali; budú sa tiež mravné a náboženské príklady privádzať, a pritom sa nezabudne ani na nové skúsenosti a nálezky v remeslách, obchode, kupectve, atď. áno, ani na zdravie a potreby domáce, takže každý človek bude môcť najst' tuto poučenie, potešenie seba samého⁷.

Paragraf piąty dotyczył biblioteki, będącej kamieniem węgielnym szkółki niedzielnej oraz ustalał jej regulamin. Dla sprawnego funkcjonowania:

1. Knihovník má kľuč od knižnice, zapisuje darované a kúpene knihy do 'menoslovu' (rozumiej knižný katalóg), vydáva ich čitateľom a späť prijíma, stará sa o pokladnicu, každého pol roka prijaté a vydané penize vyučtúva a o to sa s prednostom (čiže riaditeľom knižnice a nedeľnej školy) svedomite usiluje, aby knižnica rásla. Preto obidvaja spolu dluhníkov napomínajú, za prijaté knihy menom školy ďakujú, knižnicu odporúčajú a tak správu knižnice vedú.
2. Prednosta dohliada na knižnicu, stará sa o poriadok v platení, verejne čítané a schválené účty podpisuje, píše si s dobrodincami knižnice, knihovníkovi vo všetkom vychádza v ústrety a radou mu pomáha.
3. Každý člen má právo požíčavať si aby sa aj s tým knižnica napomáhala, ustanovuje sa, aby každú knihu požíčanú na týdeň šajnový grajciar zaplatil.
4. Nezabráňuje sa požíčivať knihy ani nečlenom, ba ani ľudom, ktorí bývajú von z Brezovej. Lenže pre nich je vyšší poplatok a to 6 grajciarov na týždeň. Ak by si však vypožíčiatel knihu vyše mesiaca, povinný je týždenne zaplatiť 9 grajciarov.

⁶ SNN, 1:1845, č. 6.

⁷ Š. Pasiar, *Z dejín ľudovýchovy do roku 1918*, Martin 1952, s. 63–64.

5. Nikto si nesmie ponechať knihu vyše mesiaca, vyjmúc, že by to oznámil, alebo si knihu prepísať dal.
6. Strarenú knihu musí prinavrátiť, alebo za ňu zaplatiť, ten kto si ju požičal. Ak sa kniha poškodí, musí dať opraviť ten, komu sa vydala.
7. Spomedzi členov sa volí revízor, ktorý s prednostom doma účty prehliada a verejne podpisuje⁸.

Przytoczony regulamin został nie tylko dobrze zredagowany, ale i przemyślany, dlatego stosowano go w większości bibliotek ludowych.

Pierwsza szkoła niedzielna na Słowacji powstała w Hornej Súči (1834), a jej założycielem był Michal Rešetka. Na początku miała charakter kościelny i dopiero od 1845 roku uległa laicyzacji, dostosowując się do ówczesnych oczekiwań i potrzeb środowiska. Natomiast inny charakter miała założona przez Štefana Závodníka placówka w Veľkej Divinie. Uczęszczała do niej najzdolniejsza młodzież, którą przygotowywano do pracy wychowawczej w szkołach niedzielnych. W 1846 roku założono szkołę niedzielną w Pukanci (dla katolików i protestantów), do której uczęszczało ponad 50 uczniów. Władze miasta, zainteresowane ożywieniem miejscowego rzemiosła, wsparły szkołę w ten sposób, że „nikdo prepust'eni, nikdo za majstra prijati nebud'e kto svedectvo z ned'elnej školi nepreukáže. Takto sa slávna vrchnosť pukanská zaujíma o ústavi k pozdvihnutí mesta smerujúce”⁹. Ta dobrze prosperująca placówka przetrwała do 1848/1849.

Popierająca tę formę działalności oświatowej „Słowacka Gazeta Narodowa” zamieszczała na swych łamach informacje o powstających szkołach. Dla przykładu wymienię nazwy niektórych wsi, nazwiska założycieli i rok powstania szkółek: Brezová – Josef Miroslav Hurban (1842), Hlboké (1842), Veľká Divina – Štefan Závodník (1842), Pešť – Ján Kadavý i Ján Kollár (1842), Zemianske Podhradie – Ondrej Hlaváč (1842), Uhronec – Karol Modráni (1845), Sobotište – Samuel Jurkovič (1845), Tisovec – Štefan Daxner (1845), Ratková – (1845), Kšinná (1845), Važec (1845), Hodruša (1845), Pribelec – Ján Rotarides (1846), Pukanec – Ján Holuby (1846), Nové Mesto nad Váhom (1846), Nemecká Ľupča – obecnie Slovenská Ľupča (1846), Oslany (1846), Veľká Poloma (1847), Modra (1847), Pitvaroš (1847), Banská Štiavnica (1847), Stredné Plachtince (1847)¹⁰.

Upadek „Gazety”, wydarzenia okresu Wiosny Ludów oraz postępy madziaryzacji spowodowały zawieszenie działalności szkółek niedzielnych w wielu miejscowościach. Efekty pracy w szkołach niedzielnych zależały w dużej mierze od działalności i zasobności zbiorów bibliotecznych, które nie tylko ułatwiały zdobywanie wiedzy, lecz także kształtowały świadomość społeczną i pomagały przeciwstawić się narastającej madziaryzacji. Przy bibliotekach najczęściej zakładane były kółka czytelnicze, choć nie było to regułą. Doceniając te formę działalności oświatowej

⁸ J.M. Hurban, *Slovo o Spolkách Mjernosti a Školich Nedel'nych*, Banská Bystrica, s. 46.

⁹ SNN, 3:1847, č. 228.

¹⁰ SNN, 1–3:1845–1847, poszczególne numery. Przy niektórych szkołach niedzielnych nie udało się ustalić nazwisk założycieli.

planował Ľ. Štúr założenie oficyny, zajmującej się wydawaniem książek o tematyce historycznej, przyrodniczej i społecznej. Myślał także o utworzeniu czasopisma poświęconego oświacie wiejskiej, lecz zamiar ten nie został zrealizowany z powodu braku środków finansowych.

Zakładanie bibliotek ludowych i stowarzyszeń czytelniczych napotykało na liczne trudności, m.in. brak zainteresowania książką u ludzi na co dzień zajmujących się uprawą roli, ustawiczne kłopoty finansowe czy postawę władz węgierskich, które niezbyt przychylnie patrzyły na rozwój słowackiej kultury. Innym poważnym problemem stał się brak wystarczającej liczby książek oraz odpowiedniej ich dystrybucji. Ľ. Štúr proponował, by w większych miastach utworzyć ośrodki zajmujące się gromadzeniem i rozprowadzaniem literatury. Planowano założyć je w Bratysławie, skąd następnie zamierzano rozprowadzać książki na terenie południowej i zachodniej części Słowacji, a także w Słowenii i na Chorwacji; w Bańskiej Bystrzycy – dla północnej i wschodniej Słowacji; oraz w Liptowskim Mikulaszu¹¹. Należy żałować, że realizacja tego projektu nie doszła do skutku.

Na stronicach „Słowackiej Gazety Narodowej” często spotkać można następujące narzekania: „za čím duše naše túža a čo bi nám sili dodalo (t.j. kníhiako priateľ ľudu, zornička, zlatníca atď.) to z ňikadial tuná ňemuožeme obdaržať”¹². Szturowcy proponowali, by wydawnictwa książek słowackich miały własnych kolporterów, którzy by książki promowali i sprzedawali. Natomiast pisarzom sugerowano, by zamieszkali w miastach, w celu, „spolky a vzájomné zhovory zakladali a tak pomaly samostatnosť slova verejného tvorili”¹³. W planach znajdowało się także zakładanie księgarni z wystarczającą liczbą tytułów i egzemplarzy książek słowackich oraz czeskich. W realizacji tych zamierzeń – obok trudności materialnych, przeszkodą była także niechętna postawa władz węgierskich. W tej sytuacji dystrybucją książek, czasopism i gazet zajęli się niektórzy działacze narodowi (Zoch, Hrebenda, Belopotocký i in.), a także studenci.

Na przekór trudnościom i kłopotom na Słowacji powstawały biblioteki wiejskie. W niektórych miejscowościach zakładano je wraz ze szkołkami niedzielными, w innych natomiast to właśnie powstanie biblioteki przyczyniło się do tworzenia szkółek niedzielnych. Tak było np. w Važci. W 1845 roku rozpoczęto organizowanie biblioteki przy szkółce niedzielnej w Pertovici, co było możliwe dzięki darowiźnie Štefana Homoli w wysokości 20 złotych na zakup księgozbioru. W tym samym roku utworzono czytelnię w Nemeckej Ľupči (Slovenská Ľupča). Mieszkańcy miast gromadzili się po domach czytając najczęściej „Słowacką Gazetę Narodową”. W 1846 roku utworzono szkołkę niedzielną i bibliotekę, przy wydatnej pomocy ze strony mieszkańców (dary książkowe). W 1845 roku Tomáš Hromada założył bibliotekę słowacką w Hranici, która „svoju veľkoduchou štedrosťou tak rozmnožil, že už dosiaľ znamenitou zásobou rozmanitých slovenských diel je zaopatrená”, jak donosiła „Słowacka Gazeta Narodowa”¹⁴.

¹¹ SNN, 2:1846, č. 146.

¹² SNN, 4:1848, č. 278.

¹³ SNN, 2:1846, č. 135.

¹⁴ SNN, 1:1845, č. 40 i 52; SNN, 2:1846, č. 105.

Dobrze działająca szkoła niedzielna w Modrej domagała się utworzenia biblioteki i czytelnicy. Niebawem czytelnia upadła, a jej księgozbiór został przyłączony do innej miejscowej instytucji. Przykład Modrej dobitnie ilustruje, jak niepewny był los tworzonych ofiarnością społeczeństwa instytucji kulturalnych. Były student – L. Rizner – tak wspominał ten okres:

Na vlastné oči som videl roku 1864, keď somtam štvrtú triedu gymnaziálnu dokonál, ja-ko nešeredno sa s knižnicou tou zacholilo, každý urobil s knihami to, čo sa mu ľúbilo a nik sa proti tomu neohlásil. Keby bolo tedajším učbárom niečo na knihách záležalo, nuž by sa len kedy tedyohlásili a o stave knižnice presvedčili. Ale oni sa na to ani neobzreli, jim to všetko jedno; veď to bolo knihy slovenské¹⁵.

Dzięki troskliwości i pomocy słowackich profesorów gimnazjum w Modrej, przede wszystkim Jozefa Vali, który rozpoczął poszukiwania książek, udało się uratować 123 egzemplarze. Obecnie znajdują się one w Muzeum L. Štúra w Modrej.

Z okresu poprzedzającego wybuch Wiosny Ludów posiadamy informacje o bibliotekach m.in. w Zemianskom Podhradí (1845), Brezovej (1846), Kšínnej (1846), Veľkom Jasene (1846), Banskej Štiavnicy (1846), Hodruši (1847)¹⁶.

Szturowcy traktowali czytelnictwo jako główny środek służący tworzeniu się podstaw demokratycznego ruchu narodowego, dlatego tyle uwagi poświęcali powstawaniu stowarzyszeń czytelniczych. Czytelnie zakładano na wsiach i w miastach, by poprzez wspólną lekturę podnosić poziom wykształcenia społeczeństwa. Dobrym przykładem może być czytelnia w Ratkovej, która działała przy tamtejszej bibliotece. Członkowie zbierali się w domach, czytając i dyskutując. Biblioteka Słowacka w Ratkovej stała się ważnym ośrodkiem kulturalnym w okolicy, a jak napisała „Słowacka Gazeta Narodowa”: „knihy z tejto knihovne nie len poriadnejší Ratkovania čítajú ale aj daktori z okolných dedín – Kameňan, Náandraša atd”¹⁷.

W 1846 roku staraniem pastora Jána Holuba i nauczyciela Blaškoviča otwarto czytelnię w Pukanci. Jej członkowie, czytając redagowaną przez L. Štúra gazetę, będącą podstawowym źródłem informacji, zapoznawali się też z literacką wersją języka słowackiego. Wraz z poszerzeniem horyzontów wstępowali do Towarzystwa Wstrzeźmliwości¹⁸. Na podkreślenie zasługuje fakt, że spotkania nie ograniczały się do wspólnego czytania, lecz, jak napisał anonimowy informator: „Páni títo (má na mysli pukanských remeslníkov) ňeskupujú ale knihy iba pre spoločnú knihoveň, leč i pre seba, tak že najdeš u nich Slávy dceru, Cestopis Kollárov, Zrcadlo, Kážne Kollárove, Zorničku a srdce t’i zaplesá, keď poznáš, ako dobre sú s obsahom jich oboznámení”¹⁹. Autor tych słów miał rację, albowiem wśród mieszkańców Pukanča do dzisiejszego dnia pieczolowicie przechowywane są *Slávy dceru* i inne zakupione wówczas wydawnictwa, niekiedy z odręcznymi zapiskami umieszczonymi na marginesach.

¹⁵ „Orol tatranský”, 5:1847, č. 4.

¹⁶ SNN, 1–3:1845–1847, poszczególne numery.

¹⁷ SNN, 1:1845, č. 28.

¹⁸ Tamże, č. 42.

¹⁹ „Orol tatranský”, 1:1845, č. 18.

Do szczególnie aktywnych i mających duże zasługi zaliczyć należy kółka czytelnicze działające w okolicy Bańskiej Bystrzycy. W 1845 roku katoliccy księża założyli kółko pohrońskie. Pracą kierował Anton Tileš, a funkcję sekretarza sprawował Július Plošic. Członkowie kółka (liczącego 48 osób) wspierali działalność wydawniczą stowarzyszenia Tartín. Przyczyniło się to do rozwoju bibliotek i czytelni, dla których brak literatury w języku słowackim stanowił poważną przeszkodę w aktywnej działalności²⁰. Z księgozbioru kółka korzystać mógł każdy zainteresowany.

W listopadzie 1847 roku utworzono w Bańskiej Bystrzycy Towarzystwo Wykształcenia Ogólnego działające według założeń Karola Kuzmániego. Równocześnie powstała szkoła niedzielna, Towarzystwo Wstrzemięźliwości oraz kółka zainteresowań (czytelnicze, rzemieślnicze, wytwórcze, kupieckie, sadownicze, pszczelarzkie i inne). Centrum stowarzyszenia była biblioteka, zawierająca bogaty i różnorodny księgozbiór. Stowarzyszenie dzięki K. Kuzmániemu stało się bazą dla działalności narodowej i oświatowo-wychowawczej duchownych katolickich i protestanckich oraz inteligencji. Stanowiło też dobry wzór dla działającej w mieście organizacji kulturalnej, a jego atutem była prosta struktura organizacyjna²¹.

Oceniając działalność powstałych wówczas kółek czytelniczych i bibliotek stwierdzić należy, że pomimo trudnych warunków pracowały sprawnie i cieszyły się dużą popularnością na wsi, szczególnie w okresie późniejszym w latach sześćdziesiątych XIX wieku, tzw. okresie macierzy.

Działalność bibliotek i czytelni wiejskich wspierał założony 26–28 sierpnia 1844 w Liptowskim Mikulaszu Tartín. Zadaniem jego było wychowanie młodego pokolenia, opracowanie i rozpowszechnienie nowego pisma i literackiej formy języka słowackiego oraz podniesienie wykształcenia wśród ludności wiejskiej. Mottem całej działalności było „každou zákonnou cestu čisto slovenský život, bez všetkých ohľadov na vyznanie náboženské, stav a ktorékoľvek iné strany života a rozdielnosti ľudské budit', podporovať, utvrdzovať a rozširovať”²².

Szturowcy założyli Tartín jako stowarzyszenie kulturalne obejmujące swą działalnością obszar całej Słowacji, dlatego niezmiernie ważne stało się uzyskanie poparcia ze strony jak najszerzej grupy działaczy katolickich. Spośród nich udało się pozyskać Eugena Gerometta, Jozefa Ščasného, Mateja Tučka, Ondreja Cabana, N. Durjana, Martina Čepka, Júliusa Plošica, Martina Hamuljaka i malarza J.B. Klemensa²³.

Podstawowym celem Tartína miało być wydawanie i rozpowszechnianie książek „w czystym słowackim dialekcie”, tj. w szturowskiej słowaczynie. W ciągu czterech lat istnienia wydano trzy tytuły *Naukę mowy słowackiej* L. Štúra (1846), *Vetin i Epigenes* (1847–1848), *Zlatnica* pióra Zschokkie'go (1847) w przekładzie Jozefa Plecha. Dalsze plany edytorskie przekreśliły wydarzenia z okresu Wiosny Ludów, w których uczestniczyła duża grupa działaczy narodowych.

²⁰ „Orol tatranský”, 1:1845, č. 18.

²¹ „Orol tatranský”, 1:1845, č. 59.

²² D. Rapant, *Tartín. (Osudy a zápisy)*, Martin 1950, s. 50.

²³ Tamże, s. 51–53.

Podczas drugiego dorocznego zgromadzenia Tartína L. Štúr apelował, by stowarzyszenie nieodpłatnie przekazywało po jednym egzemplarzu wydawanych książek kółkom oraz w miarę możliwości także bibliotekom większych wiejskich szkółek niedzielnych. Inicjatywa ta nie mogła zostać zrealizowana głównie z powodu trudności finansowych, dlatego biblioteki zmuszone były do kupowania tych wydawnictw. Ich dystrybucją zajmowali się stali członkowie wydawnictwa, a jako premię otrzymywali co siódmy egzemplarz gratis.

Ważną częścią działalności Tartína było kształcenie młodzieży. Statut tak to określał:

Mládenci od Tartína podporujú sa tí, ktorí sú chudobní a sa alebo vedám, alebo umeniu a premyslu oddávajú ... Takýto od spolku podporovaný mládenec musí svedectvá o svojom mravnom držaní sa a o vytrvanlivej pilnosti ročite prednostovi spolku podávať a podporu len tak dlho dostávať bude, kým sa jej hodným dokáže a kým nemá inšich prostriedkov ďalej sa vzdelávať aj bez inšej pomoci²⁴.

Tartín blisko współpracował ze Zrzeszeniem Młodzieży Słowackiej, pomagając jej przy organizowaniu imprez oraz fundując nagrody dla zwycięzców.

Aktywnie włączył się również w działania antyalkoholowe, popierał stowarzyszenia i organizacje gospodarcze i społeczne oraz przyczynił się do rozwoju bibliotekarstwa. Zapoczątkowana działalność wydawnicza stwarzała nadzieję, że biblioteki będą dysponowały wystarczającym zasobem książek. Tartín, skupiający w większości młode pokolenie inteligencji, znacząco przyczynił się do rozwoju życia kulturalnego i oświaty wiejskiej na Słowacji.

W końcu lat czterdziestych XIX wieku w miastach i we wsiach, gdzie zamieszkiwała mieszana etnicznie ludność, przy niektórych bibliotekach i kółkach czytelnich, zaczęły powstawać kasyna (według projektu hrabiego Széchényego). Skupiały one mniej patriotycznie wyrobioną część słowackiej inteligencji, urzędników i szlachtę. Zajmowały się integracją lokalnego społeczeństwa, organizowaniem zabaw, debat na aktualne problemy polityczne. Władze często wykorzystywały je jako narzędzie polityki madziaryzacji, a w niektórych przypadkach działalność ich prowadziła do nasilenia się takich negatywnych zjawisk, jak pijaństwo czy hazard²⁵. Zdarzały się przypadki, że z powodu istnienia kasyna w niektórych miejscowościach dochodziło do niesnasek na tle narodowym bądź też dążeń do likwidacji stowarzyszeń słowackich. Lecz istniały także chlubne wyjątki, np. w Zvoleniu Niemcy, Węgrzy i Słowacy mogli korzystać z przenieumerowanych przez kolejno czasopism wydawanych w ich ojczystym języku; kasyna w Sobotišti i Liptowskim Mikulaszu celowo prowadziły akcje, których celem było łagodzenie sporów pomiędzy ludnością słowacką a węgierską²⁶. Jedną z największych wad kasyn, skupiających głównie inteligencję, było izolowanie jej od pozostałych środowisk oraz od działalności narodowej i patriotycznej²⁷.

²⁴ Tamże.

²⁵ „Orol tatranský”, 3:1847, č. 32.

²⁶ SNN, 1:1845, č. 38.

²⁷ SNN, 1:1845, č. 28.

Związki gospodarcze, samopomocowe i dobroczynne

Narodowcy dostrzegali skutki zacofania gospodarczego Słowacji oraz zubożenia ludności wiejskiej. Uważali też, że mała grupa świadomej inteligencji i mieszczaństwa nie jest w stanie sprostać rywalizacji z silniejszym materialnie mieszczaństwem i szlachtą węgierską, prowadzącymi intensywną politykę wynarodowiania. Należało zatem zmienić formy dotychczasowej pracy, a poprzez kontakty z ludem uzyskać poparcie ogółu społeczeństwa. Tak zrodziła się idea tworzenia związków samopomocy.

W okresie poprzedzającym wybuch Wiosny Ludów szturowcy zaczęli organizować pomoc socjalną dla rzemieślników i chłopów, choć uważali, że podstawą rozwoju gospodarczego jest wykształcenie. Przy zakładaniu związków gospodarczych w państwie węgierskim nie było pomocnych wzorców i doświadczeń, do których można było się odwołać. Na początku XIX wieku powstały zaledwie dwa takie związki o charakterze lokalnym: w Ratkovej (kupiecki) i Hostišovicach (tkacki).

Jednym z pierwszych twórców rolniczych związków samopomocy był znany działacz narodowy i nauczyciel z Sobotišti Samuel Jurkovič (1796–1873), który 9 lutego 1845 założył spółdzielnię pod nazwą Związek Gospodarzy i tak określił zadania nowej organizacji: „tento ústav nepovstal ani z hlbokého mudrovania, ani dajákým umením, ale aninie je plod sebestva, lež vyrástol zo samého ľudu slovenského a národa, ako z lipového jadra”²⁸.

Przyczyną powstania spółdzielni była konieczność niesienia pomocy ludziom biednym, nękanym nieurodzajami, chorobami i epidemią, co na Słowacji, gdzie dominowało rolnictwo, było szczególnie widoczne. Sytuację pogarszały klęski żywiołowe, jak powódź w 1845 roku czy głód. Doraźna pomoc władz nie mogła zmienić tej dramatycznej sytuacji. Jedynym rozwiązaniem była likwidacja systemu feudalnego.

Pomysł założenia Związku Gospodarzy omówił S. Jurkovič z grupą najbliższych przyjaciół – J.M. Hurbanem, J. Zatkálikiem, M. Hornákiem, J. Kaňią i Nižňanskim. Najbardziej zaangażował się w realizację tego przedsięwzięcia miejscowy bibliotekarz Ján Zatkálik. Związek rozpoczął działalność z 12 członkami (z czasem rozrósł się aż do 60 osób), którzy wnieśli kapitał w wysokości 30 grajcarów w srebrze, a co tydzień wpłacali 3 grajcary. Uzyskany w ten sposób kapitał pozwolił na udzielanie pożyczek na 6% nie tylko członkom związku, co wiele osób uchroniło się przed ruiną materialną i żebractwem.

Na czele związku stała sześciuosobowa rada z S. Jurkovičem jako przewodniczącym. Czas działania związku ustalono na 6 lat, tj. do 1850 roku. Po upływie tego okresu miano zwrócić każdemu z członków tygodniowe wpłaty oraz sześcioprocentową premię. Dalsza działalność związku zależna była od woli jego członków. W przypadku dobrowolnej rezygnacji członek tracił prawo do wypłaty wkładu i premii. Związek Gospodarzy kierował się zasadami demokratycznymi, stąd każdy jego uczestnik (bez względu na wysokość wkładu) podczas podejmowania decyzji dysponował jednym głosem, co uniemożliwiałoby bogatym chłopom uzyskanie przewagi.

²⁸ „Orol tatranský”, 2:1846, č. 20.

Związek w Sobotišti łączył działalność kredytową i gospodarczą z wychowaniem patriotycznym swych członków, przez co praktycznie realizował polityczne postulaty młodych słowackich reformatorów.

Ważnym celem jego działalności było kształtowanie cech moralnych, co znalazło wyraz w statucie:

Každý svedomite zdržať sa bude pitia páleného a vôbec všetkých prepaľovaných nápojov a sice naskrze a docela, ostatných nápojov pre občerstvenie užívať bude. Opilci sa vyhodí z ústavu. 2. Každý úd sa má usilovať vo vzdelanosti pokračovať, strže čítať užitočných knížek a schádzanie sa a zhováranie sa s rozumnými, poučennými mužmi. Časom mal by vstúpiť do nedeľnej školy²⁹.

Szturowcy gorąco popierali tworzenie spółdzielni i związków gospodarczych. L. Štúr w jednym z numerów „Orla tatrzańskiego” tak uzasadniał to stanowisko:

My by sme si srdečne priaľi, aby sa takého znamenité ústavy pom celom našom kraji pozakladali a ľud náš pomaly z mnoháho zlého vytrhovať pomáhali. Krásna, znamenitá je to myšlienka, krásny, znamenitý ústav! A založia sa istotne všade takého ústavy, kde len budú ľudia spôsobilí, čo predok vedú³⁰.

Działalność związku w Sobotišti przerwały wydarzenia 1848 roku, a upadek był następstwem trudności finansowych. Jego rozwiązanie nastąpiło 28 stycznia 1851 roku³¹.

Dobry przykład szybko zyskał naśladowców na terenie Słowacji. Wkrótce po powstaniu związku w Sobotišti z inicjatywy S. Jurkoviča założono w marcu 1845 roku podobny we Vrbovcach. Kierowali nim Daniel Jaroslav Bórik i Juraj Ľubomir Kulišek³². W końcu 1845 lub na początku 1846 roku powstał następny w Myjave. Jego członkowie mogli mieć więcej podstawowych udziałów w wysokości 50 grajcarów w srebrze, przy czym płacili tygodniowe wypłaty po 3 grajcary. Związek działał z dużym sukcesem aż do czasu wybuchu Wiosny Ludów, a ponowna jego aktywność przypadła dopiero na rok 1858³³.

Z powodzeniem rozwijał działalność Związek Gospodarzy w Brezovej, założony na początku 1846 roku przez Ľudovíta Šuleka i miejskiego nauczyciela Karola Sucháča, który pełnił funkcję zarządcy. Miarą sukcesu było zamieszczone w „Słowackiej Gazecie Narodowej” następujące ogłoszenie:

²⁹ Archiwum piśmiennictwa Macierzy słowackiej w Martine, fasc. IV, č. 34–35/1845. Kopia statutu Związku Gospodarzy w Sobotišti; spuścizna po J.M. Hurbanie.

³⁰ „Orla tatranský”, 2:1846, č. 20.

³¹ Szczegóły podaje F. Ruttkay, *Samuel Jurkovič piekopnik slovenského družstevníctva*, Bratislava 1963.

³² „Orla tatranský”, 2:1846, č. 20.

³³ „Národný hlásnik”, 1868, s. 109.

Gazdovskí spolok Brezovski bude mať za jedných šesť rokov viššie 15 000 zľ. v svojej pokladnici, ktorú budú v stave vitrhnuť tunajších remeselníkov z rúk židovských, ktorá suma ale keď sa gazdovski spolok na 12 rokov predlži hodne viššie 50 000 narastje³⁴.

O tym, że związek wspomagał biednych współobywateli, może świadczyć fakt udzielenia pomocy wdowom i sierotom po zmarłych członkach, bez czego nie mogłyby przetrwać okresu głodu w 1847 roku.

Brezovski związek pod względem wysokości wkładów pieniężnych i liczby członków należał do największych tego typu organizacji gospodarczych na terenie Słowacji. Wzorował się na związku w Sobotišti. Część środków przeznaczał na działalność kulturalną, np. zakupiono szereg egzemplarzy *Czytanky* Kadavéya, a następnie przekazano zdolnym uczniom pochodzącym z biednych rodzin. Związek podzielony był na oddziały, które posiadały samodzielność gospodarczą i mogły określić czas swej działalności (od 3 do 6 lat). Istniały dwa oddziały dorosłych i, jako jedyne na Słowacji, także uczniów.

Po wybuchu rewolucji w 1848 roku urzędnicy miejscy rozpowszechniali wiadomości, że członkowie związku stracą zgromadzony w nim kapitał. Niektórzy w obawie przed ruiną wycofywali oszczędności, w rezultacie czego w 1849 roku związek uległ rozpadowi. Ponownie reaktywowano jego działalność dopiero w 1865 roku, co było zasługą miejscowego księdza Gustáva Pifka³⁵.

Spółdzielczość rozwijała się także w Turci. W 1846 roku w „Słowackiej Gazecie Narodowej” pojawiła się wiadomość:

A tak i tu v Mošovcicach už máme uskutočnení ústav hospodárski, alebo sporiteľní, ktorého pravidlaá, dačom od pravidel spolku Sobotištského sa d'elja a nášmu okolu promeraňejšie sú. I v našom susedstve v Blatňici, a ďaleko dní pozd'ejšie, spolok hospodárski do života prišjeu³⁶.

Inicjatorem założenia związku moszowskiego był miejscowy nauczyciel Adam Buriam. Rozpoczął on pracę ze 104 osobami, reprezentującymi wszystkie grupy społeczne. Oprócz członków pieniądze do kasy pożyczkowej mogły wpłacać także osoby nieczruszone; oprocentowanie wynosiło 5%. Związek, niebawem przemianowany na Wzajemną Pomoc, prowadził działalność z przerwami do 1876 roku. Wiele dobrego dla ubogich rolników uczynił także Związek Gospodarczy w Važci, założony w 1846 roku przez proboszcza Michala Šoltésa. Liczył on tylko 20 członków, albowiem okoliczni chłopcy z nieufnością traktowali wszelkie nowości. Organizatorzy starali się nakłonić ich do deponowania nawet małych sum pieniężnych i korzystania z niskoprocentowanych kredytów. Związek dowiódł, że z jego pomocą biedni mogli oprzeć się naciskom liptowskich urzędników i szlachty³⁷.

³⁴ SNN, 2: 1846, č. 95.

³⁵ Tamże.

³⁶ SNN, 2: 1846, č. 67.

³⁷ Tamże, č. 197.

Jednym z głównych założycieli kasy pożyczkowej w Brezne był miejscowy ksiądz i dramaturg Ján Chalupka. Oprócz rolników z pomocy kasy korzystali również rzemieślnicy. Obowiązywały wkłady miesięczne, a członkowie mieli prawo do odstępowania swoich udziałów³⁸.

Z zachodniej Słowacji ruch spółdzielczy przeniknął do Gemeru, gdzie jako jedna z pierwszych powstała kasa pożyczkowa w Tisovci (w końcu 1846 roku). W jej działalności uczestniczyli Š.M. Daxner, A.H. Škultéty i J. Čipkay-Hradovský, a członkiem mogła zostać osoba „stateczna i powściągliwa”. Każdy mógł mieć więcej udziałów, przy czym wysokość pożyczki nie mogła przekroczyć 25 złotych. Tiszowiecka kasa była bardzo popularna i prowadziła działalność także po Wiośnie Ludów³⁹. Do największych należała jednak kasa pożyczkowa Vrbicko-Svätomikulášska, którą założono w maju 1847 roku. Na początku liczyła 80 członków, a pod koniec roku liczba ich wzrosła do 130, co świadczyło o dużym zainteresowaniu ze strony mieszkańców. W skład zarządu wchodził Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, Josef Bella i dwóch mieszczan. Możemy przypuszczać, że przy opracowywaniu statutu aktywnie uczestniczył miejscowy ksiądz M.M. Hodža, będący propagatorem spółdzielczości. Zachęcano do oszczędności, co miało chronić spółdzielców przed lichwą⁴⁰. Związki gospodarcze i kasy pożyczkowe powstały także w Petrovci (1846), Kaneňanach (1847), Žiline (1847), Ratkovej (1847), Dlhoreči (1847), Ružomberku (1847) i Rybníku n. Hronem (1847)⁴¹. Z nieznanych przyczyn nie zachowały się sprawozdania z ich działalności, być może wkrótce po założeniu upadły.

W okresie poprzedzającym wybuch Wiosny Ludów powstały i prowadziły aktywną działalność na Słowacji spółdzielnie handlowe; ich członkowie mieli świadczyć sobie wzajemną pomoc i chronić biednych przed bogaczami i lichwarzami. Z relacji „Słowackiej Gazety Narodowej” dowiadujemy się, że pierwszą tego typu organizacją była spółdzielnia handlowa sukienników w Ratkovej, założona w 1814 roku pod nazwą Országh (węg. kraj). Warunkiem przystąpienia do spółdzielni było zadeklarowanie wkładu w wysokości 20 złotych. Spółdzielnia miała statut (przechowywany w Archiwum Macierzy Słowackiej w Martinie), a kierownictwo spoczywało w rękach dwóch wybieranych na dwuletnią kadencję osób, do zadań których należało zarządzanie funduszami tak, by przyniosły przynajmniej 20% zysku. Jeżeli w kasie spółdzielni znajdowało się powyżej 300 złotych, nadwyżkę rozdzielano pomiędzy członków. Wspólnie ustalano zasady kupna surowców i sprzedaży wyrobów, organizowano transport i uzgadniano warunki rozliczeń⁴². Spółdzielnia ta, założona przez hutników z miejscowości Ratkova, była znana jako „Spółdzielnia hutników” (Hutnícka družina). Wiosną 1847 roku (tutaj powstania ludowe)

³⁸ Tamże, č. 127.

³⁹ SNN, 3:1847, č. 159.

⁴⁰ Tamże, č. 188.

⁴¹ Š. Pasiar, op. cit., č. 170.

⁴² SNN, 3:1847, č. 170.

czych i metalowych. Jej członkowie składali pieniądze, za które kupowano towar, w celu odsprzedaży z zyskiem. Uzyskane w ten sposób środki przeznaczano na zakup artykułów spożywczych, które następnie po przystępnej cenie rozprowadzano po okolicznych miejscowościach. Spółdzielnia działała integrująco na lokalną społeczność, m.in. poprzez wybieranie do zarządu osób pochodzących z różnych miejscowości. Liczyła sporo członków, z czasem uległa podziałowi⁴³. W omawianym okresie podobne spółdzielnie kupieckie powstały w Hostišovicach, Važci, Kráľovej Lehote i Liptovskom Svätom Mikuláši.

W latach czterdziestych XIX wieku działacze narodowi za pośrednictwem „Słowackiej Gazety Narodowej” zachęcali do tworzenia powszechnych gminnych, kościelnych i spółdzielczych magazynów zbożowych, mających zapobiegać głodowi podczas lat nieurodzaju. W 1835 roku powstał spichlerz w Lučivnej⁴⁴ następne w Zemianskom Podhradí, Liptovskom Trnovci oraz w innych miejscowościach.

Często występujące pomory bydła skłoniły chłopów do zakładania spółdzielni ubezpieczeniowych, których zadaniem było rekompensowanie poniesionych strat w hodowli. Nazwy tych spółdzielni były różne: np. w Muránskej Dlhej Lúke była to Gospodarcza Społeczność (1840), w Komeňanach działało Zrzeszenie Ubezpieczeniowe (1842), a w Turčeku Kasa Hodowlana⁴⁵. Charakter i aktywność spółdzielni zależały od miejscowych warunków, potrzeb oraz interesów ich założycieli. Nie mniej ważne były także zdolności i wiedza organizatorów, poparcie duchowieństwa oraz nauczycieli. Ruch samopomocy przyczynił się do lepszego gospodarowania, chronił jego członków przed samowolą urzędników, bankructwem, kształtował także wzorzec godnego życia. Spółdzielczość odegrała znaczącą rolę w życiu gospodarczym Słowacji oraz Węgier.

Szturowcy przywiązywali duże znaczenie do rozwoju sadownictwa, będącego źródłem dochodów dla ubogiej ludności wiejskiej. W propagowanie i rozwój sadownictwa ważny wkład wniosło piśmiennictwo O. Laca, P. Jozeffy’ego, L’. Orphanidesa, A.H. Škultéty’ego, D. Licharda, Ct. Zocha oraz innych czołowych działaczy patriotycznych. Nauczyciel z Jelšavy O. Laco zasłynął jako popularyzator wiedzy ogrodniczej i sadowniczej, a jego artykuły publikowane były w „Słowackiej Gazecie Narodowej”, „Orle Tatrzanskim”, „Przyjacielu ludu” i „Gazecie Gospodarczej”. Już w 1845 roku w „Słowackiej Gazecie Narodowej” pojawiła się wzmianka, że „teraz už náš ľud po dedinách sadi, štepi tie najvýbornejšie druhy jablk a hrušiek, menovite na Dolnej lúke, v Chyžnom a Šiveticiach”⁴⁶. O. Laco zorganizował w 1845 roku pierwszą na terenie Słowacji wystawę sadowniczą w Jelšovie, kolejna odbyła się w 1846 roku. W październikowym numerze z 1845 roku „Słowacka Gazeta Narodowa” z dumą oznajmiła, że

⁴³ Tamże, č. 171.

⁴⁴ „Orol tatranský”, 1:1845, č. 24.

⁴⁵ SNN, 3:1847, č. 226.

⁴⁶ SNN, 1:1845, č. 31.

Lanského roku bola výstava krásnej, výbornej ovociani v Jelšave a poslalo sa tiež do Pešťanskej a Debrecínskej ovocnej výstavi, a dvaja údovja týchto spoločností dostali tiež strjebornje pametje peňjaze z Pešti, pán O. Laco, učiteľ viššej školi v Jelšave a pán Ď. Gajan pri sl. únii preceptor v Revúci⁴⁷.

Spółdzielnie sadownicze powstawały na terenie całej Słowacji, najczęściej ich występowało na Orawie i w Gemerze. Tradycja sadownicza propagowana przez szturowców przetrwała po dzień dzisiejszy.

Dla ubogiej ludności ogromne znaczenie miały zakłady i instytucje dobroczynne, opiekujące się wdowami, sierotami i ludźmi starymi, których zajęciem w większości stało się żebractwo. W 1833 roku w Żiline otwarto sierociniec dzięki inicjatywie biskupa nitrańskiego Jozefa Vuruma, który przeznaczył na ten cel 40 000 złotych. Placówka zajmowała się wychowaniem dzieci osieroconych podczas epidemii cholery. Sierociniec wspierali także inni dobroczyńcy⁴⁸. W 1845 roku w październikowym numerze „Słowacka Gazeta Narodowa” zamieściła wiadomość o utworzeniu z inicjatywy Karola Kuzmányego Ochronki dla Ubogich Ewangelickich Mieszczan w Bańskiej Bystrzycy. Zakład ten utrzymywali miejscowi zamożni mieszcianie, ponadto przeznaczono na ten cel dary pieniężne pochodzące z innych rejonów komitatu zwolenńskiego. W pierwszej kolejności przyjmowani byli starcy i sieroty⁴⁹. Rok później w Bańskiej Bystrzycy założono Zakład dobroczynny dla biednych i głodnych dzieci, finansowany przez kasę miejską. Z jego stołówek korzystało co najmniej trzydziścioro głodnych dzieci⁵⁰. Hrabia Móric Pálffy w miejscowości Časte niedaleko Červeného Kameňa założył Ochronkę dla Małych Dzieci⁵¹.

Spółdzielnie gospodarcze, samopomocowe i zakłady dobroczynne powstawały z inicjatywy działaczy narodowych oraz samych spółdzielców, bez dotacji i pomocy ze strony państwa. W zasięgu ich działalności znajdowała się biedota wiejska i uboższa ludność słowacka, którą kształciły, uświadamiały patriotycznie, wspierały materialnie i chroniły przed działaniami szlachty i burżuazji.

Walka z alkoholizmem

Poważną przeszkodą w kształtowaniu się narodu słowackiego był szerzący się na wsi od połowy XVII wieku alkoholizm. W powszechnym odczuciu alkohol stanowił panaceum przeciw chorobie i biedzie. W połowie XVIII wieku pijaństwo przybrało zatrważające rozmiary i zaczęło zagrażać zdrowiu biologicznemu populacji, dlatego już Józef II wydał rozporządzenia (tzw. fernamy) przeciw nadmiernemu spożywaniu alkoholu. Jego produkcją zainteresowana była przede wszystkim szlachta

⁴⁷ Tamże, č. 26.

⁴⁸ SNN, 3:1847, č.207.

⁴⁹ SNN, 1:1845, č.20.

⁵⁰ SNN, 2:1846, č.174.

⁵¹ SNN, 3:1847, č.220.

i karczmarze, nie biorący pod uwagę szkodliwych skutków swej działalności. W połowie XIX wieku alkoholizm stał się wręcz plagą wśród słowackiej ludności, powodując nie tylko pogorszenie jej położenia materialnego i społecznego, lecz również demoralizację. Upadały warsztaty rzemieślnicze i gospodarstwa, a pijaństwo rodziców wpływało na los ich potomstwa. Rozprzestrzenianiu się alkoholizmu sprzyjała bieda, wyzysk społeczny i brak perspektyw.

Młode pokolenie słowackiej inteligencji dostrzegło w alkoholizmie przeszkodę w realizacji swego programu ideowego. Działacze patriotyczni zdawali sobie sprawę, że chcąc pozyskać społeczeństwo dla sprawy narodowej, należy je kształcić, a przede wszystkim wykorzenić w nim pijaństwo. Dlatego rozpoczęto zakładanie kół – antyalkoholowych i powściągliwości. Ich członkowie musieli zachowywać umiar w piciu, a następnie zrezygnować ze spożywania alkoholu. L. Štúr słusznie zwracał uwagę, że “staršie pokolenie v služobnosti vychované, nielenže ťažko dobré slovo a múdru radu očuje, nieleže i keď raz sa popravilo, zase naspäť do bludu predošlého zhusta upadá”⁵². Pracą wychowawczą należało objąć również tych, którzy zachowywali abstynencję. Szturowcy byli przekonani, że po wykorzenieniu alkoholizmu poprawie ulegnie nie tylko życie poddanych, lecz także właścicieli ziemskich, albowiem “poddaní budú majetnejší a statečnejší, ktorí i povinovatosti svoje lepšie splácať i roboty poriadnejšie vykonávať budú”⁵³.

Działania te wspierała “Słowacka Gazeta Narodowa”. W numerze 9 z 1845 roku czytamy:

ši v skutku ňjet už preň (rozumej slovenský ľud) radi a pomoci? Jesto, jesto ale na veľkú bjeđu musí prist' pomoc veľká, musí prist' zo srdca vrúcnosťou kresťanskou, láskou k bližnjemu svojemu, ľudu nášmu a vlast' i našej zapálenjeho, musí prist' pomoc z rúk spojených, od mnohých, musí prist' pomoc najme od tých, ku ktorým ľud náš najvetšidúveru má, od správcou a vodcou jeho duchovních a títo musja pristúpiť k práci s dúverou k Bohu, s dúverou k sebe a síle svojej a s dúverou k ľudu nášmu”⁵⁴.

Autor artykułu widział oparcie w słowackiej inteligencji, “przywódcach duchowych”, których zadaniem jest i będzie tworzenie kół powściągliwości.

Pierwsze stowarzyszenie antyalkoholowe na Słowacji założył w 1840 roku Peter Árvay w Veľkom Bobrovici na Liptove. Jak sam napisał: “Nebola to ľahká práca. Z počiatku to išlo ťažko, ale pozdejšie sa vždy lepšie vzmáhal (rozumej spolok), tak teraz už 1000 údov miernosti oddaných počíta”⁵⁵. Wraz z członkami stowarzyszenia walczył nie tylko przeciw “ustawie alkoholowej”, lecz także przeciw ciemnocie i zacofoaniu tamtejszej ludności.

W rozwój ruchu antyalkoholowego zaangażował się przede wszystkim katolicki ksiądz z Veľkej Diviny, Štefan Závodník (1813–1885), którego zasługą było założe-

⁵² L. Štúr, op. cit., s. 308.

⁵³ Tamże, s. 82.

⁵⁴ SNN, 1:1845, č. 9.

⁵⁵ Tamże, č. 10.

nie sieci kół trzeźwości. Do udziału w akcjach antyalkoholowych poprzez wykorzystanie w tym celu ambony zachęcał także pozostałych kapłanów. Jak z dumą poinformowała „Słowacka Gazeta Narodowa” w numerze z dnia 1 sierpnia 1845:

je už vo fare skoro na 600 údou v Spolku zjavne prijatích, druhích 600 sa pri nich na podiv dobre jakobi na próbe drží, a len málo ach veľmi málo odhodencou, ktorí len ešte blúďa ňeved'jac komu sa majú pripojiť. Spolok náš našeju nasledovníkou v okoli našom⁵⁶.

W marcu 1845 roku ksiądz Závodník założył w Vel'kej Divine Zakład Cnoty i Niewinności. Przyjmowano do niego dzieci, które w przyszłości stawały się członkami kółek antyalkoholowych. Ogółem przyjęto około 300 dzieci, które zimą uczęszczały do szkoły. Poza nauką czytania, pisania i rachunków uczono je sumienności w wykonywaniu obowiązków, posłuszeństwa, zachęcano w przyszłości do abstynencji. Zakład wspierany był przez zamożnych fundatorów, którzy uczestniczyli w końcowych egzaminach⁵⁷.

Zasady powstawania kół dobrze ilustruje przykład Nemeckej Lupy (Slovenská Lupa). Utworzenie koła poprzedzone zostało wystąpieniem pastora Philadelphiego, który w kazaniu nawoływał do podjęcia akcji antyalkoholowej. Następnie odwiedzał domy parafian i zachęcał ich do wstąpienia założono 28 października 1846 roku do kółka wstrzeźliwości. Statut kółka zakazywał członkom spożywania jakiegokolwiek alkoholu, a przekraczającym ustalone zasady groziły kary – od pieniężnej aż po wykluczenie z koła⁵⁸.

Alkoholizm najbardziej rozprzestrzenił się na Orawie, dlatego głównie tam koncentrowała się akcja antyalkoholowa. Katolicy księża założyli koła trzeźwości m.in. w Chlebniciach (200 członków), Rabči (400 osób), w Vel'kej Dubovej, Hruštíne (gdzie przystąpiła cała parafia). W aktywności nie ustępowali protestanci, na co wskazuje powstanie bractw trzeźwości w Kubíne (400 osób), Jesenovej (280 członków), Vel'kej Vsi, Leštínach i Žaškovej⁵⁹. Jak wynika ze słów Ctibocha Zocha, bardzo aktywnie w pracach tych uczestniczył Baltazár Demian, główny lekarz komitatu orawskiego „ktorí i súkromnim i zjavním poučovaŋím náš lud od pálenki odvodí a na slávu stolicu dau správu náležitú o veľkom úpadku do ktorjeho lud oravský skrze pálenku prišjeu. On ako irský Matúš kaže proti pálenke keďekolvek príde”⁶⁰. W jedenastym numerze „Słowackiej Gazety Narodowej” z 1845 roku wymieniono miasta i nazwiska założycieli kół trzeźwości. Do września 1845 roku powstały kolejne w Pešte, Hlbokom, Prjetrži, Uhrovci, Vel'kej Divine, Chleboviciach, Rabči, Hruštíne, Vel'kej Vsi, Liptovskom Svätom Mikulašši, Trnovci, Tepličke, Važci, Bystrici i Bardejove. Najwięcej, bo aż 12 kół, powstało na terenie Orawy⁶¹. W następ-

⁵⁶ Tamże, č. 1.

⁵⁷ „Orol tatranský”, 2:1846, č. 41.

⁵⁸ SNN, 2:1846, č. 46.

⁵⁹ SNN, 1:1845, č. 1.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże, č. 11.

nym roku ich liczba wzrosła do 36. Zyskiwały masowe poparcie także dlatego, że władze nie dostrzegały w ich działalności niebezpieczeństwa. Tymczasem ich praca wychowawcza i patriotyczna pozwoliła kształtować podstawy demokracji i słowackiego ruchu narodowego.

W związku z akcją antyalkoholową ukazały się liczne publikacje, m.in. S. Chalupki (*Pálenka otrava*, Banská Bystrica 1843), M.M. Hodży (*Ňepi pálenku, to je ňezabi, kázeň z 9.marca 1845*), J. Andraščíka (*Šenk páleční*, 1845), Š. Závodníka (*5 kázani proti nákaze pálenkovej*), i K. Kuzmána (*Z koňečného zahinutja, do ktorého nás nás pálenka už skutočne uvádza a nič nás ňemuože oratovať jaku svatuo a všeobecnu odrjeknutja sa pálenki, 2 kázane z roku 1845*)⁶².

J.M. Hurban, jeden z głównych organizatorów kół powściągliwości, oceniał, że w sierpniu 1847 roku było ich około 500. Z czasem pojawiła się konieczność ujednolicenia metod pracy i współdziałania. Š. Závodník wystąpił z inicjatywą, by wszystkie koła zjednoczyły się, bez względu na podziały wyznaniowe. 12 sierpnia 1847 r. u proboszcza z Vesela Jaraja Holčeka doszło do spotkania wszystkich założycieli kół. Współpraca inteligencji katolickiej i protestanckiej na tym polu stanowiła znaczący krok do zjednoczenia słowackiego ruchu narodowego.

Organizatorzy kół trzeźwości wykorzystali obecność czołowych działaczy narodowych na 4 dorocznym zgromadzeniu Tatrína v Čachoticiach i założyli w Veľelom Centralny Związek Założycieli Kół Powściągliwości. Jego prezesem został wybrany Š. Závodník, zastępcą Juraj Holček, sekretarzami – Josef Ščasny i Eugen Gerometta, ponadto w skład władz weszli J.M. Hubran i M.M. Hodža. Zarząd wykonawczy tworzyli: Juraj Holček jako prezes oraz członkowie: Ctiboch Zoch, protestancki duchowny z Jasenovcej, Alojz Šollés, katolicki ksiądz z Bańskiej Szczawnicy, Juraj Matúška, pastor z Istebnem, Július Plošic, ksiądz z Kremnicy, A.H. Škultéty, protestancki duchowny z Tisovci, Tomáš Hromada, proboszcz z Hronci⁶³. Zjednoczenie kół trzeźwości przyczyniło się do zaktywizowania walki z alkoholizmem. W 1847 roku domagano się, by parlament węgierski uchwalił prawo przeciw pijaństwu, dzięki czemu koła znalazłyby ochronę prawną⁶⁴. Działanie Centralnego Związku Założycieli Kół Powściągliwości opierało się na ośmiopunktowym programie, zawierającym m.in. następujące postulaty:

1. Tvorit' stredisko pre všetky spolky striezlivosti s úlohou udržať jednotu ducha, sily a pokroku;
2. zhromažďovať funkcionárov spolkov striezlivosti dva razy do roka na ten účel, aby sa spoločne poradili o postupe práce, o skúsenostiach a ďalšom rozvíjaní činnosti starších spolkov a v zalkadní nových;
3. starať sa o primeranú literatúru pre miestne spolky striezlivosti;
4. stykať sa so zahraničnými spolkami striezlivosti;
5. starať sa o financovanie spoločných akcií a;

⁶² Tamże.

⁶³ J. Butvin, *Slovenské národno-zjednocovacie hnutie (1780–1848)*, Bratislava 1965, s. 360–361.

⁶⁴ Szczegóły zob. w D. Rapant, *Slovenské povstanie 1848–1849, I–I*, Bratislava 1957, s. 41.

6. ročné vydat' jeden alebo dva historické spisy o výsledkoch hnutia činnostimiestnych spolkov striezlivosti u nás a nimi informovať nielen domáce, ale i zahraničné spolky striezlivosti a celú verejnosť vôbec⁶⁵.

Należy żałować, że programu tego nie udało się zrealizować w całości. Działalność związku przerwały wydarzenia w okresie Wiosny Ludów, nie odegrał więc większej roli w walce z alkoholizmem.

Kampania antyalkoholowa i powstanie kół trzeźwości nawiązywało do koncepcji Ľ. Štúra o federacji Słowaków, będącej wstępem do podźwignięcia życia narodowego i warunków bytowych. Koła powściągliwości lub trzeźwości były częścią pracy oświatowej szturowców, a swym działaniem znacznie przyczyniły się do podźwignięcia gospodarczego i kulturalnego ludności słowackiej.

Zabawy towarzyskie, śpiew i teatr amatorski

Obok omówionych wyżej form działalności oświatowej szturowców, w polu ich zainteresowania znajdowały się także zabawy towarzyskie, dające okazję do propagowania idei narodowych i prowadzenia pracy uświadamiającej. W Słowacji popularne w tym okresie były towarzystwa śpiewacze, amatorskie chóry, zespoły muzyczne i teatralne. Często organizowano okolicznościowe bale (np. słynne bale w Bańskiej Szczawnicy w 1846 i 1848 roku), na których między tańcami recytowano fragmenty narodowych baśni, wznoszono toasty polityczne, przedstawiano krótkie inscenizacje, a nawet dyskutowano o sprawach narodowych. Tak więc bale stały się wydarzeniami społecznymi.

W wielu gimnazjach i liceach istniały szkolne chóry propagujące muzykę ludową. Studenci skupieni w kółkach samokształceniowych organizowali podczas wakacji wyprawy w teren – zbierali i zapisywali pieśni ludowe, starali się wykorzystywać później ich treści w kształtowaniu świadomości narodowej. Wielu działaczy narodowych i studentów układało okolicznościowe pieśni, które później weszły do repertuaru ludowego i narodowego. Do najbardziej popularnych pieśni zaliczyć należy: *Nad Tatrami się błyska* (J. Matuška), *Hej Słowacy* (S. Tomášik), *Devín, miły Devín* (Ľ. Štúr), *Kto za pravdu hori* (K. Kuzmán), *Bratysława, Bratysława, Nitra miła Nitra* i inne. Centrami śpiewu chóralnego stała się Bratysława i Lewocza, co było głównie zasługą studentów i młodzieży. Znane są przykłady prób opracowania nowych tańców ludowych (G. Fejérpataky-Belopotocký), a folklor i folklorystyka znalazły się już wówczas w centrum zainteresowania.

Za najskuteczniejszy środek krzewienia oświaty i wychowania na wsi uważali szturowscy entuzjaści teatr amatorski. Dlatego propagowali jego rozwój w miastach, szkołach i na prowincji, by, jak stwierdził J.M. Hurban, „šírit' lásku k národu, bez ktorej nemali týmto pionierom nijakej ceny ani veda, ani umenie, ani úrad, ani povolanie”⁶⁶.

⁶⁵ „Orol tatranský”, 2:1846, č. 67.

⁶⁶ J.M. Hurban, Ľ. Štúr, *Rozpomienky*, Bratislava 1959, s. 71.

Pierwszy zespół amatorski założył Gašpar Fejérpataky-Belepotocký w 1830 roku w Liptovskim Mikuláši. Zespół wystawił sztukę słowackiego autora J. Chalupki *Kocúrko**. Podczas swej niestrudzonej działalności Belepotocký wyreżyserował 33 przedstawienia. W latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku umocniło się poczucie narodowe wśród mieszczaństwa i inteligencji, co miało znaczny wpływ na rozwój teatru. Powstawały i rozpoczęły działalność amatorskie sceny w Liptovskim Mikulášu, Martinie, Nemeckiej Lupce (Slovenska Ľupča), Zwoleniu, Brezne, Bańskiej Szczawnicy, Myjave, Modrej, Dolnom Kubíne, Lewoczy i Pešti. Teatry amatorskie szybko rozpowszechniły się na prowincji. Sztuki teatralne wystawiano w Smolici, Rajci, Komjatoviciach, Ľubiatovej, Ratkovej i w Veľkom Jasenie⁶⁷.

Zasługą A. Sládkoviča, J.M. Hurbanu i S. Jurkoviča było założenie 5 września 1841 w Sobotišti Nitrańskiego Słowackiego Teatru Narodowego, który wbrew nazwie, był skromnym amatorskim teatrzykiem, prezentującym swe inscenizacje podczas uroczystości szkolnych. W role aktorów wcielili się uczniowie liceum – A. Sládkovič, J.M. Hurban, H. Škultety, J. Francisci, S. Štúr, D. Kolény oraz miejscowe działaczki narodowe – Anna Jurkovičová i siostry Anna i Zuzanna Kolényové. Twórcy teatru w Sobotišti rozpoczęli pionierską działalność, gdyż na Słowacji nie było żadnej sceny zawodowej. Sami zabiegali o teksty, przygotowywali rekwizyty, urządzali kulisy, dobierali aktorów. To ostatnie zadanie wcale nie było łatwe, albowiem zawód aktorski nie cieszył się poważaniem w ówczesnej opinii społecznej. Tym bardziej więc należy docenić zapał entuzjastów, którzy tworzyli teatr i przywrócili należne mu miejsce w społeczeństwie.

Druga scena amatorska powstała w Lewoczy. Jej założycielem był F. Francisci. Wystawiano w języku słowackim, węgierskim i niemieckim. Niekiedy przedstawienia odbywały się w mieszkaniach prywatnych, m.in. samego twórcy sceny⁶⁸. Repertuar nawiązywał do przekładów czeskich i węgierskich sztuk teatralnych, dużą popularnością cieszyły się też przedstawienia rodzimych autorów: J. Chalupki (*Kocúrko*) i J. Palkoviča (*Dva buchy a tri šuchy*).

W 1846 roku przy miejscowym gimnazjum rozpoczął działalność teatr w Modrej. Niekiedy przedstawienia odbywały się w mieszkaniach prywatnych, najczęściej u Samuela Emresa, działacza narodowego. Jak dowiadujemy się z „Orla Tatrzańskiego”, w roku szkolnym 1845/1846 wystawiono komedię (*Žebyšmy tylko ze wstydem nie zostali*), w której grali uczniowie: J. Herštajn, J. Kolény, J. Esterák, J. Reinhardt, G. Holuby, A. Doležal, Ľ. Dohnány, J. Tesák, Š. Erdélsky, V. Šulek, Š. Reinhardt, J. Petráš oraz miejscowe dziewczęta. W następnym roku szkolnym przygoto-

* Tu: Pipidówka, zapadła dziura, potoczne określenie prowincji, zacofania (przyp. tłum).

⁶⁷ Š. Pasiar, op. cit., s. 71.

⁶⁸ Ján Francisci od września 1844 r. był zastępcą profesora (Karela Hlaváčka) języka i literatury słowackiej w liceum w Lewoczy. Za sprawą miejscowej społeczności węgierskiej zakazano mu działalności publicznej. Francisci jednak kontynuował ją indywidualnie. Przyczynił się do wybudowania nowego centrum młodzieży słowackiej przy (ewangelickich i innych) szkołach na Węgrzech. Wspólnota została założona 6 sierpnia 1845 r. w Liptowskim Mikulášu.

wano przedstawienie *Cudowný kapelusz*. Dochód ze sprzedaży biletów przeznaczono na potrzeby biblioteki koła⁶⁹.

Najwięcej sztuk teatralnych wystawiono w Bańskiej Szczawnicy. Na początku aktorzy grali w wynajętej sali, lecz już 7 sierpnia 1846 „Słowacka Gazeta Narodowa” informowała, że:

Že sa mešťjanstvo Šťjavnickou národnosťou chápe toho svedectvom je teraz založenuo a vistavenuo Mešťjanskuo Slovenskuo d'ivadlo [...] malá skupina občanov sa postavila proti , ale väčšina bola toho názoru [...] žebi to najvetšja nespravodlivosť bola, kebi sa mešťjanstvu Slovenskemu, aspon dve tretini obyvateľstva robjacemu, v tomto peknom a spravodlivom podujatí, prekážki kládí⁷⁰.

W Bańskiej Szczawnicy, podobnie jak i w innych miastach słowackich, na repertuar początkowo składały się czeskie i niemieckie komedie, z czasem jednak widzowie zaczęli domagać się poważniejszych sztuk. Zwracano uwagę, że teatr to nie tylko: „miesto zábav a smiechu, ale ho musíme aj ako školu dobrého považovať, v ňom sa teda má ľud náň, zabávajúc sa vzdelávať”⁷¹. Autor tego artykułu zaakcentował podstawowy cel pracy oświatowej i wychowawczej szturowców, kiedy napisał: „Naša v časoch týchto najsvätejšia povinnosť je, pri každej príležitosti kďe len muožeme, zaňedbanjemu dosjaľ ľudu našmu krásu cnosťou a ohavnosť nepravostí odokrivat’; čomu sa veľmi krásna príležitosť aj v d'ivadlách nadhadzuje”⁷².

Przeciwnicy słowackiego ruchu narodowego – administracja węgierska, szlachta i burżuazja (a także mieszczaństwo słowackie) – domagali się zakazu wystawiania przedstawień teatralnych, dostrzegając w nich idee odrodzenia narodowego. Przeciw działalności słowackiego teatru amatorskiego ostro występowały stołeczne i miejskie władze, dlatego też należało usilnie zabiegać o uzyskanie zgody na każde przedstawienie. Ilustruje to przykład Modrej, gdzie w roku szkolnym 1846/1847 członkowie związku przygotowali przedstawienie *Cudownego kapelusza*. 10 stycznia 1846 r. władze miasta zakazały jego wystawienia argumentując to następująco: „vraj žebi ona (rozumej mládež) chcela Modru za stredisko slovenských agitáci urobiť”⁷³. Uważali, że należy zlikwidować teatr, ponieważ oddziaływuje na świadomość narodową i społeczną mieszczaństwa i ludności wiejskiej. Zespół wystąpił w mieszkaniu prywatnym S. Emresa, a po zakończeniu spektaklu odbyła się zabawa, w której: „poslaní bou i mekí p. kapitaň, ale statoční tento pán zabávau a veseliu sa s radujúcimi až do rána. Istotne mu um príst’ muselo: keď vo Viedni Slovania zabávať sa muožu, prečože bi sa v Modre nemohli Slováci”⁷⁴.

⁶⁹ „Orol tatranský”, 2:1846, č. 33.

⁷⁰ SNN, 2:1846, č. 29.

⁷¹ „Orol tatranský”, 2:1846, č. 29.

⁷² Tamże.

⁷³ „Orol tatranský”, 2:1846, č. 55.

⁷⁴ Tamże.

Oświatowa i wychowawcza działalność szturowców ogromnie przyczyniła się do powstania ruchu narodowego oraz ośrodków służących rozwojowi kultury na Słowacji.

przełożył Krzysztof Polek

The Influence of the Educational Activity of Ludovít Štúr and His Followers on the Formation of Slovakian National Awareness in the 19th Century

Abstract

The changes that took place in the Slovakian society and culture in the first half of the 19th century were greatly influenced by L. Štúr and his followers. The thirties and forties of the 19th century marked the beginning of Sunday schools, reading rooms, libraries and reading clubs, development of co-operative movement, mutual-aid societies, savings and loan banks and charity associations. All of those organisations contributed greatly to reducing illnesses and drinking habits, which were the outcome of village poverty and backwardness. Another, equally effective form of cultural and educational activity of Štúr and his followers was the organisation of amateur theatres, singing groups and social meetings, all of which enabled them to conduct political activity as well.

In 1844 the *Tartin* Association came into being whose objective was to take good care of youth's education and upbringing, and to spread the literary variety of the Slovakian language among the local population. In August 1845 *The Slovakian National Newspaper* edited by Štúr started to appear together with its literary companion entitled *The Tatra Eagle*.

In spite of financial and organisation problems that the Slovakian national activists gathered around Štúr had to face, they managed to develop various forms of social activity and political awareness among the Slovakian people.